

ПЕРЕДМОВА

Чорнобильська аварія 26 квітня 1986 року може вважатися найтяжчою техногенною катастрофою в історії світової цивілізації. Найбільший і найстрашніший удар її прийшовся на нашу державу і народ.

Події та факти, пов'язані з чорнобильською катастрофою, її згубні наслідки протягом минулих п'ятнадцяти років постійно перебували у центрі уваги багатьох дослідників з різноманітних галузей знань. Вийшли у світ наукові праці, підготовлені біологами, фізиками, соціологами, публіцистичні твори політичних діячів, журналістів та письменників.

Переважну більшість з них становлять вузькофахові дослідження, спрямовані на поглиблене вивчення та аналіз окремих негативних наслідків аварії на Чорнобильській АЕС (екологічних, медико-біологічних, психологічних, соціальних, економічних) та пошук оптимальних шляхів їх мінімізації¹.

Останнім часом з'явилась велика кількість видань, що ставлять за мету проаналізувати причини, масштаби катастрофи, висвітлити окремі напрями діяльності державних органів влади для подолання її наслідків. Головним чином — це праці публіцистичного характеру, що базуються на спогадах, спостереженнях, висновках безпосередніх учасників подій, пов'язаних з аварією на ЧАЕС². У зв'язку з цим вони носять дещо тенденційний характер та не дозволяють об'єктивно дослідити причини та передумови аварії, проаналізувати її наслідки та оцінити ступінь ефективності державних заходів по їх локалізації.

Разом з тим, майже відсутні документально обгрунтовані історичні дослідження, спрямовані на те, щоб дійти не емоційних, упереджених, а наукових висновків щодо причин, обставин і наслідків техногенної катастрофи, ролі та місця окремих державних органів та осіб у їх ліквідації.

Це пов'язано, насамперед, з тим, що досить довгий час переважна частина документів з чорнобильської проблематики була недоступною для істориків і лише на початку 90-х років вони були відкриті.

На сьогоднішній день вже вийшло декілька збірників документів державних, господарських, наукових, громадських установ та організацій, котрі розкривають досить широке коло чорнобильських питань — історію проектування та будівництва станції, інженерно-технічні характеристики реактора

РБМК–1000, хронологію аварії, її первинні та довгострокові наслідки, хід робіт по їх мінімізації³.

Слід зауважити, що серед усього спектру організацій та установ, матеріали яких побачили світ, майже відсутні документи радянських органів державної безпеки.

Пояснити це можна тим, що на більшості з них міститься гриф «таємно» або «цілком таємно», в зв'язку з чим певний термін вони не могли бути оприлюднені. До того ж, доступ до документів з чорнобильської проблематики в радянські часи суворо обмежувався чисельними загальносоюзними та відомчими інструкціями.

Лише після здобуття Україною державного суверенітету та прийняття у січні 1994 р. Закону «Про державну таємницю», який заборонив засекречування будь-яких відомостей про стан навколишнього природного середовища та екологічні катастрофи, з'явилась реальна можливість зробити документи радянських органів державної безпеки щодо аварії на ЧАЕС відкритими для широкого кола науковців.

Чорнобильська атомна електростанція ім. В.І.Леніна як народногосподарський об'єкт стратегічного значення перебувала під постійною увагою органів і підрозділів КДБ УРСР з першого дня будівництва. У процесі здійснення оперативно-розшукових заходів співробітниками органів держбезпеки у доаварійний період були викриті чисельні факти недоброякісного виконання будівельно-монтажних робіт, поставок бракованого обладнання, порушення технологічних норм експлуатації станції, правил пожежної і радіаційної безпеки. Про все це неодноразово доповідалося керівництву Чорнобильської АЕС та вищим партійним і урядовим структурам Української РСР та колишнього СРСР.

Саме підрозділи КДБ УРСР входять до числа тих відомств, що одними з перших були задіяні у заходах по розслідуванню причин і обставин чорнобильської трагедії та ліквідації її наслідків.

Вже о 2 год. 30 хв. 26 квітня 1986 року, після отримання повідомлення про вибух та пожежу на 4-му енергоблоці Чорнобильської АЕС, до м. Прип'яті виїхали оперативно-слідчі групи КДБ УРСР та УКДБ УРСР по м. Києву та Київській області на чолі із генерал-майором Ю.В.Петровим та підполковником В.М.Слободенюком. У зоні аварії у повному складі працював Прип'ятський міськвідділ УКДБ УРСР по м. Києву та Київській області. В цей же день про аварію було поінформовано керівництво КДБ СРСР.

За досить короткий час оперативно-слідчою групою було налагоджено систему контролю за оперативною обстановкою у зоні аварії. З усіх виявлених проблем та недоліків негайно інформувалось керівництво КДБ СРСР, ЦК КПУ, урядова комісія УРСР з питань ліквідації наслідків аварії та інші відповідальні інстанції.

У суворих радіаційних умовах оперативний склад органів безпеки України сумлінно й високопрофесійно виконував службові обов'язки.

Слідчі дії КДБ УРСР багато в чому сприяли встановленню комплексу причин, що призвели до трагедії. Було налагоджено оперативне забезпечення перебування у Чорнобильській зоні високих урядовців та партійних функціонерів. Підрозділ урядового зв'язку спромігся негайно налагодити канали захищеного зв'язку з Києвом та Москвою. Військові медики КДБ УРСР запровадили новаторські методи сорбентного очищення організму від радіонуклідів та систему реабілітації ліквідаторів.

Лише за перші п'ять років після аварії у ліквідації її наслідків брали участь до 1500 співробітників органів безпеки України, сотні оперпрацівників з інших республік колишнього СРСР.

* * *

Специфічною особливістю документів радянських спеціальних служб, що стосуються Чорнобильської катастрофи, є те, що вони, на відміну від матеріалів інших державних установ, носять не вузькоспеціалізований, а комплексний характер. Це дозволяє зробити досить повний, системний аналіз всього спектру чорнобильських проблем.

При підготовці даного спецвипуску були відібрані найбільш характерні та інформативно насичені документи, що дають цілісну уяву не тільки про передумови, обставини та наслідки аварії, але й проблеми і прорахунки при організації робіт по їх локалізації.

Насамперед, це доповідні записки, спеціальні, інформаційні повідомлення до вищих республіканських партійних та урядових органів, керівництва союзного КДБ.

Тематично документальні матеріали спецвипуску охоплюють наступне коло питань:

- основні інженерно-технічні характеристики проекту будівництва Чорнобильської АЕС;
- факти порушень технології провадження будівельно-монтажних робіт при спорудженні окремих енергоблоків станції;
- проблеми і недоліки соціально-побутового забезпечення будівельного та експлуатаційного персоналу Чорнобильської АЕС;
- результати розслідування причин позапланових зупинок енергоблоків ЧАЕС та виникнення інших аварійно небезпечних ситуацій на станції у доаварійний та післяаварійний періоди;
- хід попереднього розслідування причин та обставин вибуху 4-го енергоблока Чорнобильської АЕС 26 квітня 1986 року;
- економічні, екологічні та медико-біологічні наслідки аварії;
- основні напрямки діяльності партійних, державних органів, науково-дослідних установ та організацій по управлінню комплексом заходів по пом'якшенню згубних наслідків чорнобильської катастрофи;

— головні проблеми соціально-побутового, матеріального та медичного забезпечення учасників ліквідації наслідків аварії, постраждалого населення, а також мешканців населених пунктів зони посиленого радіоекологічного контролю;

— результати аналізу технічного стану та радіаційної безпеки об'єкта «Укриття» Чорнобильської АЕС, основні інженерно-технічні та організаційно-кадрові проблеми перетворення його в екологічно безпечну систему;

— загальні проблеми підвищення безпеки експлуатації діючих в Україні об'єктів атомної енергетики.

Документи спецвипуску охоплюють період з 1971 по 1988 рік і подаються у хронологічному порядку. Їх тексти друкуються мовою оригіналу за сучасним правописом із збереженням стилістичних і мовних особливостей. Переважна більшість документів друкується повністю, а скорочення в деяких з них, зроблені виходячи з вимог чинного законодавства, не змінюють загального змісту. Орфографічні помилки у тексті документів виправлено без застережень.

Примітки

¹ Див.: Израэль Ю.А., Вакуловский С.М., Ветров В.А., Петров В.Н., Ровинский Ф.Я., Стукин Е.Д. Чернобыль: радиоактивное загрязнение природных сред. — Л., 1990; Чернобыльский след: психологические последствия Чернобыльской катастрофы. — М., 1992; Ярмоненко С.П. Чернобыль. Вчера, сегодня, завтра. — М., 1994; Бебешко В.Г., Носовский А.В., Базыка Д.А. Чернобыльская атомная электростанция — Славутич: медицинские аспекты. — К., 1996; Ворона В., Головаха Є., Сасенко Ю. Соціальні наслідки Чорнобильської катастрофи (результати соціологічних досліджень 1986–1995 рр.). — Харків, 1996; Семененко Б.А., Белова И.В. По следам Чернобыльской катастрофы: социально-экономические и экологические аспекты. — Сумы, 1997; Яковлев Б.С., Волович, В.І., Попович В.В. Учасники ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС як соціальна група. — К., 1997.

² Див.: Щербак Ю.Н. Чернобыль: Документальное повествование. — М., 1991; Сивинцев Ю.В., Качалов В.А. Чернобыль. Пять трудных лет: Сборник материалов о работах по ликвидации последствий аварии на Чернобыльской АЭС в 1986–1990 гг. — М., 1992; Ковалевская Л. Чернобыль «ДСП». — К., 1995; Чернобыль. Десять лет спустя. Неизбежность или случайность. — М., 1995; Чернобыль: Катастрофа. Подвиг. Уроки и выводы. — М., 1996.

³ Див.: Ярошинская А. Чернобыль. Совершенно секретно. — М., 1992; Чернобыль: проблеми здоров'я населення. Збірник документів і матеріалів у 2-х частинах. — К., 1995; Чернобыльская трагедия. Документы и материалы. — К., 1996.